

Alfabet ukraiński

Alfabet ukraiński należy do grupy alfabetów cyrylickich, którymi posługują się niektóre języki słowiańskie: bułgarski, macedoński, serbski, ukraiński, białoruski i rosyjski. W czasach ZSRR wprowadzono cyrylicę również do takich języków jak rumuński (w wersji mołdawskiej), kazaski (ten wciąż posługuje się cyrylicą), azerski (wrócił do alfabetu łacińskiego w zmodyfikowanej odmianie tureckiej), mongolski i inne języki środkowoazjatyckie, syberyjskie i kaukaskie (norma ISO 9:1995 wymienia ich 76).

Ściśle rzecz biorąc, współczesne alfabety cyrylickie powinno się określać mianem grażdanki. Słowo to pochodzi od rosyjskiego *grażdānin* – obywatel i oznacza pismo świeckie, w przeciwieństwie do cerkiewnego; grażdankę wprowadził w 1708 r. car Piotr I i rozpowszechniła się ona wśród innych Słowian prawosławnych. Natomiast termin *cyrylica* w naszym kręgu kulturowym odnosi się raczej do alfabetu wczesnosłowiańskiego, używanego później w dokumentach cerkiewnych. Tej subtelności nie zna język angielski, stosując do obu odmian alfabetu określenie *Cyrillic*.

Współczesny alfabet ukraiński posiada 33 litery, do których dochodzi jeszcze apostrof. Niektóre litery oznaczają w nim inne głoski niż w alfabecie rosyjskim – wiąże się to ze zmianami fonetycznymi, które zaszły w języku ukraińskim, podczas gdy pisownia pozostała bez zmiany. Stosowany dawniej znak **ѣ** wypadł, znaki **ы** i **и** połączyły się w jeden, zaś cyryliccki znak **і** wprowadzono na oznaczenie dźwięku pochodzącego z dawnego **ѣ** lub z **о**. Z kolei jedna litera **в** oznacza zarówno **w**, jaki i niezgłoskotwórcze **u**, na które język białoruski ma osobny znak **ў**. Niewystępujące w innych odmianach grażdanki znaki **є** i **ї** nie są jednak żadną nowością – w podobnym znaczeniu występowały w dawnej cyrylicy. Język ukraiński nie zdecydował się jednak na oznaczanie osobnymi znakami dwóch głosek, które mają takie oznaczenia w alfabetach południowsłowiańskich – **dz** (**ѕ**) i **dź** (**ѣ**) – i to mimo, że szczególnie ta druga występuje dość często; w tym wypadku stosowane są dwuznaki. Czysto ukraińskim pomysłem jest natomiast znak **ґ** (dawniej używano dwuznaku **ґґ**, inspirowanego zapewne greckim oznaczeniem głoski **g** – **γκ**).

W poniższej tabeli zebrano znaki alfabetu ukraińskiego (ukr. *litery* lub *bukwy*) oraz najważniejsze systemy transkrypcji i transliteracji. Termin transkrypcja oznacza przekonwertowanie znaków jednego systemu na znaki drugiego systemu w taki sposób, aby był to proces uniwersalny (tzn. np. identyczny dla wszystkich alfabetów cyrylickich), jednoznaczny i odwracalny (a więc jedna litera drugiego systemu do jednej i tylko jednej litery drugiego systemu). Ma to wiele zalet, ale i kilka wad – przede wszystkim nie pomaga w poprawnym czytaniu, gdyż zarówno znaki alfabetu cyrylickiego, jak i łacińskiego są różnie odczytywane w różnych językach. Z tego powodu stosuje się również transkrypcję, która ma na celu oddanie wymowy i dlatego dla każdego języka posługującego się alfabetem łacińskim będzie inna. Widząc wyraz przetranskrybowany niekoniecznie będziemy umieli odtworzyć jego oryginalną pisownię w cyrylicy.

Obecnie na Ukrainie powszechnie stosowana jest transkrypcja angielskopodobna (zwykle w wersji różniącej się od oficjalnej, prezentowanej poniżej). Trzeba jednak wiedzieć, że alfabet łaciński (w polskiej wersji) był używany do zapisu języka ukraińskiego (ruskiego) już od czasów renesansu (głównie w Galicji), a szczególnie popularny zaczął być w XVIII w., i to na całej prawobrzeżnej Ukrainie. W 1859 r., przy poparciu części ukraińskich elit i namiestnika Galicji hr. Agenora Gołuchowskiego, austriackie władze usiłowały urzędowo wprowadzić alfabet łaciński. Pisownia miała być oparta na projekcie czeskiego działacza narodowego, Józefa Jirečka, który uważał, że taka zmiana wpłynęłaby dodatnio na poczucie narodowej odrębności Ukraińców (motywy hr. Gołuchowskiego były zapewne inne – liczył on na łatwiejszą polonizację ludności ruskiej). Zaproponowana wówczas pisownia bazowała na ortografii słowackiej z zapożyczeniem kilku znaków polskich na oznaczenie spółgłosek miękkich; alfabet miał zawierać 35 liter: **a b c ć č d đ e f g h x i j k l ľ m n ñ o p r ř s ś š t ť u v y z ž ž**. Ponieważ jednak w Galicji panowała wtedy moda na moskalofilizm, a latynizację popierali Polacy, projekt spotkał się z tak wielkim oporem społeczeństwa, że Austriacy szybko odesłali go do lamusa. Mimo to jeszcze w latach 80. XIX w. Mychajło Drahomanow próbował przekonywać rodaków do *latynki*, wydając nawet „Kobzarza” Szewczenki alfabetem łacińskim.

Ostatecznie XIX w. przyniósł nie zmianę alfabetu, a jedynie reformę grażdanki przeprowadzoną dla odróżnienia pisowni ukraińskiej od rosyjskiej. Wówczas wprowadzono znak **ґ** zamiast **ґґ** i apostrof w miejsce znaku twardego, zlikwidowano **ы**, a za to wprowadzono **і** w miejsce wcześniej używanych **ѣ**, **и** i **у**.

Reguły transliteracji i transkrypcji są regulowane przez następujące dokumenty.

- Transkrypcja z ukraińskiego na angielski (tekście dokumentu nazywana transliteracją – raczej niezbyt poprawnie) została ustalona w [postanowieniu nr 9](#) Komisji ds. Terminologii Prawnej Rady Najwyższej Ukrainy z dn. 19 IV 1996.
- W Polsce zasady transliteracji są określone przez [Polską Normę](#) PN-ISO 9:2000 „Transliteracja znaków cyrylickich na alfabety łacińskie”, która jest tłumaczeniem międzynarodowej normy ISO 9:1995. Norma ta jest więc całkowicie uniwersalna; zastąpiła ona starą normę PN-83/N-01201, która zachowywała jeszcze pewne polskie lokalne zwyczaje.
- Reguły transkrypcji zaliczają się do polskich norm ortograficznych sformułowanych w uchwale Komitetu Językoznawstwa PAN z dn. 20 I 1956 i znajdują się w publikacji „Pisownia polska”, Wrocław 1957, ss. 43-58.

W słownikach hasła są ułożone według kolejności jak w tabeli. Apostrof nie jest literą – jego wpływ na kolejność wyrazów jest następujący: wyrazy z 'e znajdują się bezpośrednio po wyrazach z samym e, wyrazy z 'я znajdują się bezpośrednio po wyrazach z samym я, itd.

Tab. 1. Alfabet ukraiński, jego transkrypcja i transliteracja

Litera drukowana	Litera drukowana kursywa	Litera pisana	Nazwa	Oficjalna polska transkrypcja	Nowa polska transliteracja PN-ISO 9:2000	Stara polska transliteracja PN-70/N-01201	Oficjalna transkrypcja ukraińska na język angielski	„Słowiańska” (XIX-wieczna) transkrypcja ukraińska
А а	<i>А а</i>	<i>А а</i>	a	a	a	a	a	a
Б б	<i>Б б</i>	<i>Б б</i>	be	b	b	b	b	b
В в	<i>В в</i>	<i>В в</i>	we	w	v	v	v	v
Г г	<i>Г г</i>	<i>Г г</i>	ge	h	g	g	h, gh ¹	h
Ґ ґ	<i>Ґ ґ</i>	<i>Ґ ґ</i>	ge	g	ğ	g	g	g
Д д	<i>Д д</i>	<i>Д д</i>	de	d, d' ⁶	d	d	d	d, d' ¹⁴
Е е	<i>Е е</i>	<i>Е е</i>	e	e	e	e	e	e
Є є	<i>Є є</i>	<i>Є є</i>	je	je, e, ie ⁴	ê	je	ye, ie ⁵	je, e ¹⁵
Ж ж	<i>Ж ж</i>	<i>Ж ж ж</i>	že	ž	ž	ž	zh	ž
З з	<i>З з</i>	<i>З з</i>	ze	z, ź ⁶	z	z	z	z, ź ¹⁴
И и	<i>И и</i>	<i>И и</i>	i	y	i	i	y	y

Litera drukowana	Litera drukowana kursywa	Litera pisana	Nazwa	Oficjalna polska transkrypcja	Nowa polska transliteracja PN-ISO 9:2000	Stara polska transliteracja PN-70/N-01201	Oficjalna transkrypcja ukraińska na język angielski	„Słowiańska” (XIX-wieczna) transkrypcja ukraińska
I i	<i>I i</i>	І і	i	i	ì	ī	i	i
Ї ї	<i>Ї ї</i>	Ї ї	йї	ji	ĩ	ĩ	yi, i ³	ji
Й й	<i>Й й</i>	Й й	йй	j	j	j	y, i ⁵	j
К к	<i>К к</i>	К к	ка	k	k	k	k	k
Л л Л л	<i>Л л Л л</i>	Л л	ел	ł, l ⁷	l	l	l	l, l ¹⁴
М м	<i>М м</i>	М м	ем	m	m	m	m	m
Н н	<i>Н н</i>	Н н	ен	n, ñ ⁶	n	n	n	n, ñ ¹⁴
О о	<i>О о</i>	О о	о	o	o	o	o	o
П п	<i>П п</i>	П п	пе	p	p	p	p	p
Р р	<i>Р р</i>	Р р	ер	r, r' ^{6,8}	r	r	r	r, r' ¹⁴
С с	<i>С с</i>	С с	ес	s, ś ⁶	s	s	s	s, ś ¹⁴
Т т	<i>Т т</i>	Т т	те	t, t' ⁶	t	t	t	t, t' ¹⁴
У у	<i>У у</i>	У у	у	u	u	u	u	u
Ф ф	<i>Ф ф</i>	Ф ф	еф	f	f	f	f	f
Х х	<i>Х х</i>	Х х	ха	ch	h	ch	kh	x
Ц ц	<i>Ц ц</i>	Ц ц	це	c, ć ⁶	c	c	ts	c, ć ¹⁴
Ч ч	<i>Ч ч</i>	Ч ч	че	cz	č	č	ch	č
Ш ш	<i>Ш ш</i>	Ш ш	ша	sz	š	š	sh	š

Litera drukowana	Litera drukowana kursywa	Litera pisana	Nazwa	Oficjalna polska transkrypcja	Nowa polska transliteracja PN-ISO 9:2000	Stara polska transliteracja PN-70/N-01201	Oficjalna transkrypcja ukraińska na język angielski	„Słowiańska” (XIX-wieczna) transkrypcja ukraińska
Щ щ	<i>Щ щ</i>	<i>Щщ</i>	шча	szcz	š	šč	sch	šč
Ь ь	<i>Ь ь</i>	<i>Ь</i>	м'який знак	‘, i, — ⁹	‘	‘	‘ (‘) ¹⁰	—
Ю ю	<i>Ю ю</i>	<i>Юю</i>	йу	ju, u, iu ⁴	û	ju	yu, iu ⁵	ju, u ¹⁵
Я я	<i>Я я</i>	<i>Яя</i>	йа	ja, a, ia ⁴	â	ja	ya, ia ⁵	ja, a ¹⁵
’	’	’	апостроф	—	’	’	" (") ¹⁰	—

Uwagi

- ¹ Jako **gh** – tylko dla oddania **г** w połączeniu **зг**, dla uniknięcia pomyłki z **zh** oznaczającym **ж**.
- ³ Jako **yi** – na początku wyrazu, jako **i** – w pozostałych przypadkach.
- ⁴ Jako samą tylko samogłoskę – po **л**, przez **i** – po innych spółgłoskach, przez **j** – w pozostałych przypadkach.
- ⁵ Przez **y** – na początku wyrazu, przez **i** – w pozostałych przypadkach.
- ⁶ Ze znakiem zmiękczenia – przed **ь**, z wyjątkiem dwuznaku **ьо**.
- ⁷ Jako **l** – przed **е, і, ь, ю і я**, jako **l** – w pozostałych przypadkach.
- ⁸ Połączenie **рЬ** (oprócz **рЬо**) nie występuje w języku ukraińskim i może być spotkane w tekstach tylko jako transkrypcja wyrazów (szczególnie nazw własnych) rosyjskich.
- ⁹ Pomijamy – w połączeniu **льо**, jako **i** – w połączeniu **ьо** po innych spółgłoskach niż **л**, jako znak zmiękczenia – w pozostałych przypadkach. Znak zmiękczenia ‘ stawiamy nad literami: **Ćć, Ńń, Śś, Źź**, w pozostałych przypadkach – za literą.
- ¹⁰ Można pominąć.
- ¹¹ Ze znakiem zmiękczenia – przed **ь** (w tym **ьо**), **е, ю, я**.
- ¹² Litere **j** pomijamy po **д, т, с, з, ц, н, л, р**.

Tab. 2. Przykłady zastosowania transkrypcji i transliteracji

Сурґица	Polska transkrypcja	Nowa polska transliteracja	Stara polska transliteracja	Transkrypcja ukraińska na język angielski	„Słowiańska” transkrypcja ukraińska
ніщо	niszczо	nišo	nīščо	nischo	niščо
цікавий	cikawuj	cikavij	cīkavij	tsikavyi	cikavyj
грудня	hrudnia	grudnâ	grudnja	hrudnia	hrudńa
їхати	jichaty	iħati	iħati	yikhaty	jixaty
зв’язала	zwjazala	zv’âzala	zv’jazala	zv"iazala	zvjazala
малярського	malařského	malâr’s’kogo	maljars’kogo	maliars'koho	mařarského
Київ	Kyjiv	Kiiv	Kiiv	Kyiv	Kyjiv
залишитися	zalyšytysia	zališitisâ	zališitisja	zalyshytysia	zalyšytyśa
п’ється	pjet’sia	p’êt’sâ	p’jet’sja	p"iet'sia	pjet’sa
місяць	misiać	misâc’	mīsjac’	misiac'	miśać
самоврядування	samowriaduвання	samovrâduvannâ	samovrjaduvannja	samovriaduvannia	samovřaduвання
суттєвої	suttiewoї	suttêvoї	suttjevoї	suttievoi	sutt’ewoї
попередженню	poperedżenniu	poperedżennû	poperedżennju	poperedzhenniu	poperedženńu